PRELUCRAREA OSULUI ÎN AŞEZĂRILE CULTURII OTOMANI DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

de
NICOLAE CHIDIOŞAN

În procesul de cunoaştere şi reconstituire obiectivă a dezvoltării unor comunităţi preistorice se cuvine investigarea tuturor aspectelor şi proceselor de muncă, a procedeelor tehnice şi a uneltelor utilizate, indiferent de natura şi destinaţia lor, cu alte cuvinte înregistrarea nivelului de dezvoltare a forţelor de producţie. De aceea, am crezut utilă abordarea unui aspect, mai puţin discutat în literatura noastră arheologică şi anume prelucrarea oaselor de animale în epoca bronzului, în speţă în cultura Otomani.

Spaţiul nord-vestic al României a fost dominat în epoca bronzului (sec. XIX—XIII î.e.n) de triburile culturii Otomani. Comunităţile Otomani au ridicat în acest teritoriu aşezări întărite cu şanţuri şi valuri de apărare (Otomani—„Cetăţuia", Sălacea—„Dealul Vida"); de tip atol (Socodor, Vărşand); de tip tell (Girişu de Criş); pe insule situate în zonele mlăştinoase (Otomani—„Cetatea de pămînt", Săcueni, Pir); sau pe terasele înalte ale unor rîuri (Oradea, Valea lui Mihai, Andrid).[1]

Caracterul celor peste 110 aşezări de tip Otomani descoperite în România, durata lor mare, manifestată arheologic prin straturi culturale groase cu mai multe niveluri de locuire şi, nu în ultimul rînd, tipologia şi varietatea uneltelor de lucru sînt dovezi elocvente că purtătorii culturii Otomani aveau ca ocupaţie de bază agricultura.

Analiza materialelor faunistice[1a] descoperite în mai multe aşezări relevă faptul că creşterea vitelor şi în special a celor mari, a jucat un rol important în economia acestor triburi. Cîteva date statistice sînt grăitoare pentru aprecierea exactă a acestei probleme. Astfel, comparînd raportul dintre oasele animalelor domestice şi a celor vînate, descoperite în trei

---

[1] I. Ordentlich, în *Dacia* N.S., VII, 1963, p. 116—138; Idem, în *Marmatia,* II, Baia Mare, 1971, p. 19—34; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei,* Bucureşti, 1978, p. 32—34.

[1a] Determinările materialului faunistic din majoritatea aşezărilor preistorice din Crişana se datoresc paleontologului Tiberiu Jurcsák. Ne facem o datorie de onoare să mulţumim şi pe această cale pentru munca sa desfăşurată cu o mare competenţă profesională.

dintre staţiunile Otomani, reiese că la Sălacea 72,18% aparţin exemplarelor domestice, la Medieşul Aurit-Potău 72,1%, iar la Săcueni proporţia este de 66,36% faţă de numai 33,58% ale oaselor de animale sălbatice[2].

Comparînd însă speciile domestice cu cele vînate ajungem la următorul raport: 10 : 7 la Otomani—„Cetatea de pămînt"; 7 : 7 la Săcueni; 7 : 10 la Sălacea şi 6 : 9 la Potău. Am făcut şi acest raport, dorind să subliniem faptul că alături de cultivarea plantelor şi creşterea vitelor, vînatul, deşi a trecut pe un plan secundar, a rămas totuşi o ramură importantă a activităţii umane la populaţia Otomani.

Bogăţia şi varietatea faunistică a zonelor submontane şi de cîmpie din spaţiul analizat, au oferit condiţii optime practicării vînătorii. Vînatul a constituit şi sursa principală de materie primă pentru cei ce se îndeletniceau cu prelucrarea oaselor. A fost vînat cerbul *(Cervus elaphus)*, căprioara *(Capreolus capreolus)*, mistreţul *(Sus scrofa)*, capra, ursul brun şi păsări.

Preferinţa deosebită pentru cerb se explică nu numai prin marea cantitate de carne pe care-o oferea ci, în mod sigur, şi datorită coarnelor sale. Covîrşitoarea majoritate a obiectelor de os, descoperite în aria culturii Otomani, au fost lucrate din coarne şi oase de cerb.

Sînt prelucrate însă şi oasele unor animale domestice. Au putut fi identificate piese din oase de bovine, ovine şi de cal.

Bazîndu-se pe numărul extrem de mare de unelte şi obiecte confecţionate din os găsite în aşezările Otomani, pe varietatea lor funcţională şi tipologică cu totul remarcabilă,[3] putem să afirmăm că pe teritoriul lor s-a dezvoltat, pe tot parcursul epocii bronzului, o adevărată „industrie a osului", depăşind cu mult manufacturile specializate în prelucrarea pietrei sau a bronzului. Este o situaţie care nu mai este întîlnită, în aceeaşi proporţie, în nici una din culturile epocii bronzului din România[4].

Afirmaţia noastră ar părea hazardată dacă nu am compara situaţia din aria culturii Otomani, cu cele limitrofe din vest (din Transilvania), din sud (din zona Cîmpiei arădane) sau din nord (din Maramureş) unde, deşi condiţiile geografice, flora şi fauna preistorică sînt foarte asemănătoare, totuşi în cadrul culturilor contemporane — Wietenberg şi Mureş — osul a fost folosit numai în proporţie mult mai redusă. În aşezările culturii Suciu de Sus nu s-au găsit deloc instrumentale confecţionate din oase.

Cercetarea multilaterală a problemei abordate comportă analize separate şi integrate ale tuturor aspectelor, de la alegerea materiei prime şi procesul de prelucrare a acesteia, la procedeele tehnice, varietatea instrumentală, pînă la examinarea tipologică a pieselor, cercetare necesară pentru determinarea, în ultimă instanţă, a funcţionalităţii obiectelor din os.

[2] T. Bader, *op. cit.*, p. 115.
[3] I. Ordentlich, în *Crisia*, IV, 1974, p. 145—147.
[4] Face oarecum excepţie cultura Noua de la finele epocii bronzului.

I. Alegerea materiei prime

Selecţionarea oaselor s-a făcut ţinîndu-se cont de trei atribute principale:

A. *Rezistenţa sau soliditatea.* Există o varietate mare a solidităţii şi texturii, chiar între diferite părţi ale scheletului. Cornul este, de exemplu, mai moale şi mai maleabil decît osul, dar totuşi au fost alese, pentru unelte mai rezistente, rozetele cornului de cerb (pl. 3/1—5,7; 4/2; 5/1—2) fiind mai mari, mai grele şi mai puternice. Fragmentele provenite din diafizele oaselor lungi sînt tari dar destul de fragile (pl. 5/6; 6/16—17). Dinţii (pl. 7/13—16) reprezintă materialele cele mai rezistente.

B. *Forma* este atributul care a determinat în cel mai înalt grad funcţionalitatea. Astfel oasele late (coastele — pl. 7/8—10) avînd suprafeţele late au fost folosite ca ustensile de netezit şi răzuit, oasele lungi au fost luate pentru a se lucra din ele perforatoare, ace, vîrfuri de săgeată etc. iar caninii au fost folosiţi, singular sau înşiraţi, ca mărgele sau amulete (pl. 9/1—3).

C. *Dimensiunea.* Au fost colectate oase aparţinînd atît faunei mari (bovine, cerbi, cai, mistreţi) cît şi celei mici (căprioare, oaie, păsări, rozătoare).

Calităţile morfologice şi dimensionale au fost asigurate fie printr-o selecţie îngrijită, fie prin modificări directe umane.

II. Procesul de prelucrare

Referitor la tehnicile de prelucrare a oaselor, surprindem un proces foarte lent de acumulări şi transformări. Modelele arhaice, cu tradiţii încă în neolitic, persistă alături de tehnicile evoluate. Astfel, de exemplu, tăierea, netezirea sau cioplirea coarnelor se efectua atît cu unelte de piatră (pl. 1/1; 4/5; 5/1), cît şi cu dălţi şi lame de fierăstrău din bronz (pl. 1/3; 3/10; 5/2; 7/5—7, 11—12).

Putem spune că în ramura prelucrării osului, în tot decursul evoluţiei culturii Otomani, se resimte un accentuat conservatorism procedural.

Se aplicau, în linii mari, tehnici bine cunoscute şi în prelucrarea pietrei: cioplirea (pl. 1/1; 2/1; 4/2, 10; 5/2); şlefuirea (pl. 1/2; 3/1—7; 4/1; 5/3—6); ascuţirea (pl. 6/1—17; 7/13—16) şi perforarea (pl. 3/1—9; 4/1——3,6—7). Cum este şi firesc, au fost uzitate şi tehnici specifice ramurii cum ar fi tăierea (pl. 1/3; 2/3; 3/8,10); despicarea (pl. 5/5—6; 6/12—17); fasonarea (pl. 7/1—4, 11—12, 17—18; 8/4—7, 11—15).

În „industria osului“ s-au folosit şi instalaţii speciale. Ne referim la dispozitivul ingenios, folosit pentru perforarea uneltelor în scopul fixării cozilor de prindere. Este vorba de un strung de mînă vertical care avea un vîrf ascuţit din cremene. El era pivotat, prin răsucire, în ambele direcţii, manevrat odată cu axul său cu ajutorul unei corzi.

Uneori, înaintea folosirii sfredelului crusta tare a coarnelor de cerb era dăltuită şi îndepărtată (pl. 2/1; 3/4—5; 4/2,10; 5/2). De cele mai multe

ori dispozitivul amintit, bine utilat cu un vîrf ascuţit şi, mai ales, bine mînuit, perfora perfect unealta. Perfecţiunea acestor execuţii, fineţea lor, ne îndeamnă să credem că la un anumit moment, vîrful de cremene din strungul de mînă a fost înlocuit cu unul de bronz. Pentru acest lucru ar pleda şi microorificiile de pe unele ace (pl. 8/3,11—14); harpoane (pl. 7/5—7,11—12); amulete (pl. 9/3) sau de pe canini înşiraţi ca mărgele (pl. 9/1—2). Trebuie însă să specificăm că un asemenea vîrf de bronz nu a fost găsit în nici o asezare Otomani şi nici în vreun depozit de bronzuri din România sau din altă parte.

Rămînînd tot la capitolul ustensilelor folosite, trebuie să remarcăm că poate singura perfecţionare tehnică demnă de semnalat a fost introducerea în procedeul de ornamentare, a cuţitelor, acelor ascuţite, dălţilor şi, mai ales, a compaselor de metal. Piesele ilustrate de noi (pl. 11; 12) sînt exemple edificatoare în sensul afirmaţiei de mai sus.

În cîteva din staţiunile cercetate (Otomani, Vărşand, Roşiori), au fost găsite şlefuitoare sau cute de piatră, cu un jgheab median (pl. 8/8—10), care au fost folosite la cizelarea şi ascuţirea vîrfurilor de ace.

III. **Tipologia**

Există chiar pe plan european un număr foarte mic de lucrări de specialitate care au ca obiect tratarea globală şi multilaterală a problemelor legate de prelucrarea osului. Paleontologii au dirijat studiile lor, aşa cum dealtfel era şi firesc, spre analiza biologică a chestiunii, spre reconstituirea speciei. Arheologii şi-au concentrat atenţia, în mod tradiţional, cu deosebire asupra ceramicii, uneltelor de piatră, cupru sau bronz sau, în cel mai bun caz, s-au rezumat la discutarea morfologiei obiectelor de os, asociindu-le de cele mai multe ori arbitrar, uneia sau alteia din ocupaţiile preistorice.[5]

Cea mai mare dificultate, în elaborarea unei tipologii stricte, survine din faptul că o unealtă poate să fie multifuncţională, sau două unelte cu o înfăţişare diferită, să aibe una şi aceeaşi funcţionalitate.

Tipologizarea severă este îngreunată, pe de altă parte, însăşi de natura materiei prime. Putem întîlni un grup de instrumentale cu aceeaşi folosinţă, dar diferite din punct de vedere morfologic, prin simplu fapt că au fost întrebuinţate elemente osteologice diverse sau de la specii diferite.

În ultimul timp se aplică pentru jalonarea unei clasificări relativ acceptabile o metodă macro şi microscopică aplicată asupra părţilor active a uneltelor[6]. Numim partea activă acea porţiune a uneltei care a intrat în contact cu obiectivul în lucru.

---

[5] D. L. Clark, *Analytical Archeology*, Londra, 1968; S. Semenov, *Prehistoric technologies*, New York, 1974; I. Bóna, *Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapesta, 1975.

[6] A. M. Choyke, *A classification of the bone and antler tools from the bronze age hill-fortress Päkozdar* (extras) p. 11—15.

Am aplicat aceeaşi metodă de lucru pe un număr de 293 piese descoperite în așezările de la Otomani—„Cetățuia“ și „Cetatea de pămînt“, Sălacea—„Dealul Vida“, Oradea-Salca, Girişu de Criş „Alceu“, Roșiori „La sere“ din județul Bihor, dar am folosit, ca sursă de informare, și obiectele de os descoperite în alte aşezări de tip Otomani (Socodor, Vărșand — jud. Arad; Pir, Potău, Carei — jud. Satu Mare; Valea lui Mihai, Săcuieni — jud. Bihor) etc.

Chiar cu riscul de a ne repeta, trebuie să subliniem încă o dată diversitatea deosebită a instrumentalului de os, o diversitate tipologică și, mai ales, una de funcționalitate. În cadrul culturii Otomani obiectele de os au fost folosite în mai toate ocupațiile de bază și îndeletnicirile gospodărești. În muncile agricole au fost folosite aratru, săpăliga, prăşitorul, plantatorul, toporul și ciocanul. În pescuit și vînat sînt întrebuințate harpoane și undițe, vîrfuri de săgeți etc. Cuțitul, răzuitorul, netezitorul, perforatoarele de diferite tipuri și acele sînt instrumente legate de activitățile de prelucrat pielea, de cusut și împletit.

Alături de aceste unelte, în stațiunile Otomani, s-au găsit nenumărate arme din os, piese de harnașament, accesorii vestimentare și podoabe.

Din rațiuni metodologice, de sistematizare a materialului analizat am recurs, în parte, la tiparul convențional, uzitat de publicațiile de specialitate, dar am încercat să introducem și unele aspecte pe care le-am descifrat prin analiza științifică de laborator. Acestea ne-au furnizat date inedite, extrem de utile, cunoașterii mai amănunțite a proceselor de muncă și procedeelor de producție, coordonate fundamentale ale procesului istoric de făurire a civilizației.

1. Unelte agricole

a. *Aratru* (pl. 3/10). Este confecționat din ramificații viguroase din corn de cerb. Are partea activă lungă și ramuri ajustate pentru tracțiune manuală. Striurile de pe vîrf arată că el a fost tîrît printr-un material mai moale, ca de exemplu, prin pămînt. Unealta este strămoșul plugului și a fost folosită pentru despicarea pămîntului. Au fost descoperite un număr mic de exemplare la Otomani—„Cetățuia“ și Socodor.

b. *Topoare* (pl. 3/1—9; 4/6—7,10). Sînt de cele mai multe ori confecționate din coarne cu rozete. Au gaura de înmănușare perpendiculară și tăișul unifacial, obținut prin tăierea oblică a coarnelor. Analiza părților active demonstrează că nu toate uneltele de acest gen erau folosite ca topoarele actuale.

Pe unele, striațiile perpendiculare pe tăiș urcă pînă aproape de gaura de înmănușare (pl. 3/2,6—7), ceea ce ne sugerează că, cu ajutorul ei, se „tăia“ un material mai puțin dur, de exemplu, bulgări de pămînt. Pe altele, striurile sînt orientate atît perpendicular, cît și paralel cu partea activă, dovadă că uneltele au fost și trase prin pămînt (pl. 3/4, 8; 4/6—10). În cazul acesta piesele, deși au același aspect morfologic, nu mai pot fi cu atîta ușurință încadrate în categoria sau numai în categoria topoarelor.

Multifuncționalitatea acestor piese se evidențiază dacă amintim că un număr mare din ele poartă urme vizibile de folosire și pe părțile rotunjite din dreptul rozetelor (pl. 3/2, 4—5; 4/10), deci erau întrebuințate și ca ciocane, pentru zdrobirea bulgărelor mai mari de pămînt.

Toporul, sau ceea ce numim convențional cu acest termen, este unealta de os cea mai răspîndită în aria culturii Otomani. Îl întîlnim în absolut toate așezările cercetate, avînd și numeroase analogii și corespondente și în celelalte culturi din epoca bronzului.

c. *Ciocane* (pl. 4/1—2). Se cunosc numai puține exemplare (Sălacea, Roșiori și Girișu de Criș) și sînt confecționate din coarne viguroase de cerb. În ilustrația noastră reproducem unul de un tip deosebit (pl. 4/1), descoperit la Sălacea, pentru care nu cunoaștem analogii și un altul, descoperit la Giriș, care a fost transformat dintr-un topor, după ce tăișul acestuia s-a rupt.

d. *Sape* (pl. 5/3—4). Sînt lucrate din porțiunile superioare ale coarnelor de cerb, au găuri transversale pentru mînere și au tăiș lat, unifacial, obținut prin șlefuire. Striațiunile scurte și perpendiculare pe muchia acestor unelte indică o mișcare sus-jos, ceea ce dovedește că au fost folosite ca niște sape-prășitoare.

e. *Săpăligi* (pl. 4/11—13). Este o denumire convențională care se dă acestui gen de unealtă și pe care o adoptăm și noi. Sînt lucrate din vîrfuri și ramuri de coarne. Sînt în general de dimensiuni mici, au vîrful bont și o gaură de înmănușare. Pe două exemplare (pl. 4/11, 13) au fost observate formații de striuri scurte și discontinue, perpendiculare pe extremitatea activă. Striurile urcă pe aproape toată lungimea săpăligilor. Au fost utilizate la săpări ușoare. Sînt găsite, într-un număr mai mic, în aproape toate așezările Otomani.

f. *Plantatoare* (pl. 4/8—9). Sînt uneltele agricole cele mai simple. Au fost tăiate din ramuri de coarne, sînt în general mai lungi și au servit pentru efectuarea unor găuri în pămînt în care erau așezate plante, asemănător grădinarilor de azi. Este o unealtă nelipsită în stațiunile epocii bronzului.

2. Unelte și ustensile folosite în prelucrarea pieilor, pentru țesut și cusut

a. *Răzuitoare* (pl. 7/8, 10). Au fost obținute din coaste late și din canini de mistreți despicați și ascuțiți, prin cizelare, pe una din muchii (pl. 7/13—16). Striurile de pe părțile active indică o mișcare înainte-înapoi. Cu ajutorul răzuitoarelor se îndepărtau grăsimile și resturile de carne de pe piei și blănuri.

b. *Lustruitor* (pl. 10/2). Este confecționat dintr-un femur de cerb. Are o față șlefuită, iar cealaltă are scobite, spre extremități, două găuri, care nu perforează însă în întregime piesa. Pe partea șlefuită, cu urme puternice de uzură, striurile indică o mișcare de înainte și înapoi.

În publicaţiile de specialitate toate piesele de acest gen sînt denumite patine de os, fără a se evalua posibilităţile de legătură cu piciorul, dispunerea orificiilor, direcţia striurilor, gradul de uzură etc.

În aria culturii Otomani se cunosc exemplarele de la Vărşand, Sălacea (pl. 10/1), Pir şi Girişu de Criş (două exemplare). Unele dintre ele, cum este cel de la Giriş (pl. 10/2), la care orificiile perpendiculare nu permit introducerea unor legături care să fixeze osul de talpa piciorului, trebuiesc interpretate altfel. În orificiile exemplarului nostru, destul de largi, se introduceau vertical două beţe, care serveau ca mînere pentru trasul şi împinsul lustruitorului — unealtă bine cunoscută şi azi în prelucrarea pieilor.

c. *Perforatoare.* Aceste categorii de unelte se obţineau din cubitusuri şi din aşchii de oase lungi de căprioară, cerb, mistreţ, oaie şi, într-un număr mai mic, din oase de păsări.

Caracteristica lor morfologică este forma prelungă, îngustă şi vîrful ascuţit. Pe baza analizei striurilor au putut fi departajate cîteva grupuri. Astfel:

1. Sule folosite pentru împungerea materialului (pl. 6/6—7, 12—13, 16——17; 8/7).
2. Străpungătoare folosite prin răsucire în materialul prelucrat, cu striuri perpendiculare, discontinue, pe vîrful activ (pl. 6/8—11, 14).
3. Perforatoare care acţionează ca un burghiu prin materialul de lucru (pl. 6/1—4).
4. Ace de cusut. Sînt foarte subţiri, rotunde în secţiune şi au, la o extremitate, un orificiu în care se introducea firul. S-au păstrat doar foarte puţine exemplare întregi.
5. Ace de ţesut plase de pescuit. Sînt confecţionate din coaste sau aşchii de oase, au vîrful relativ ascuţit şi partea opusă lăţită şi perforată (pl. 8/1, 3) Nu prezintă striuri pe părţile active. La prima vedere, se aseamănă cu acele obişnuite, dar capul lăţit le împiedică să fie întrebuinţate la cusut.

În cîteva articole de specialitate[7] întîlnim introduse în această categorie şi acele cu proeminenţe laterale perforate longitudinal. (pl. 8/11—13) sau cu tub cilindric la capăt (pl. 8/14).

Deşi noi le considerăm mai degrabă piese de podoabă, le tratăm tot aici.

Ele sînt cunoscute numai în vestul României în culturile Mureş, Otomani, Wietenberg, pe teritoriul Ungariei, în cultura Hatvan şi în estul Cehoslovaciei în culturile Veselé şi Madarovce. Sînt specifice bronzului mijlociu iar originea lor trebuie căutată în cultura Hatvan.[8]

În nord-vestul României au fost găsite exemplare la Vărşand, Otomani—„Cetăţuia“, mai multe la Sălacea şi în aşezarea Wietenberg de la Derşida.

---

7. I. Bóna, *op. cit.*, p. 136, 261.

8 N. Chidioşan, *Contribuţii la istoria tracilor din nord-vestul României. Aşezarea Wietenberg de la Derşida,* Oradea, 1980, p. 60.

d. *Igliţa* sau suveica primitivă, este un accesoriu al războiului de ţesut, cu ajutorul căreia se strecura firul de bătează.

Sînt confecţionate fie din ramuri de coarne (pl. 10/3), avînd un orificiu oblic spre bază, fie din oase despicate (pl. 8/2), avînd un orificiu larg la capătul lat.

Nu credem că greşim, ţinînd cont de identitatea formelor şi a dispunerii orificiilor, dacă considerăm şi piesa ornamentată de la Sălacea (pl. 12/1) ca o suveică.

3. Unelte folosite în olărit

Este sigur faptul că în atelierele olarilor din epoca bronzului a fost folosită o gamă largă de unelte specializate. Din păcate, alegerea lor din inventarul osteologic al unei aşezări şi determinarea lor corectă este foarte anevoioasă sau aproape imposibilă.

Dintre piesele analizate şi pe care le-am socotit unelte întrebuinţate în olărit amintim o coastă rotunjită şi ascuţită la una din capete (pl. 7/9). Este o spatulă pe care se observă striuri scurte şi perpendiculare pe partea activă.

Un al doilea exemplar, este o jumătate de corn, despicat longitudinal, scobit în interior, bine cizelat pe ambele feţe, îngustat la un capăt şi puţin ascuţit (pl. 7/17).

Spatule de os au mai fost găsite la Sălacea, Carei—Bobald, Otomani—„Cetatea de Pămînt" şi Valea lui Mihai.

4. Unelte şi arme folosite la vînat şi pescuit

a. *Vîrfuri de săgeţi cu ambele capete ascuţite* (pl. 8/4—6). Majoritatea exemplarelor sînt lucrate din oase lungi, netede. Sînt cunoscute încă din neoliticul tîrziu, dar cele mai multe exemplare aparţin bronzului mijlociu.

b. *Vîrfuri de săgeţi cu tije şi cap piramidal* (pl. 7/1—4). Sînt lucrate cu grijă avînd uneori tija despicată (pl. 7/2). Un exemplar descoperit într-o locuinţă de la Otomani—„Cetatea de pămînt" (pl. 7/1) este semifinit.

c. *Harpoane* lucrate din vîrfurile coarnelor de cerb. Au fost bine lustruite, ascuţite şi perforate la bază (pl. 7/5—7), sau unele avînd o limbă îngustă, perforată cu una sau două găuri, şi un cîrlig obţinut prin tăierea în ic a bazei (pl. 7/11—12). Orificiile serveau la legarea harpoanelor de un fir cu care apoi se trăgeau înapoi.

Sînt ustensile de pescuit specifice bronzului mijlociu.[9] În aşezările Otomani au fost descoperite mai multe exemplare la Vărşand, Otomani şi Sălacea.

[9] M. Gábori, în *Arch. Ért.*, 77, 1950, p. 105—107.

5. Ustensile casnice

Din această categorie fac parte mai multe tipuri de obiecte, cu destinații diverse sau, uneori, cu utilități nedescifrate de noi, neavînd analogii etnografice actuale.

Din prima categorie face parte un corn de cerb cu rozetă avînd extremitatea cealaltă tăiată oblic (pl. 5/1). Striurile adînci și perpendiculare pe tăiș, ne sugerează că a fost folosit ca o pană și introdus într-un material dur (piatră, rocă).

Din a doua categorie fac parte segmente din ramificațiile unor coarne de cerb (pl. 4/3—5). Piese asemănătoare, cu destinații imprecise sau necunoscute, apar frecvent în mai toate stațiunile Otomani. Poate prin evaluarea tuturor analogiilor și adunarea lor, cunoștințele noastre ar face un pas înainte.

6. Arme

Recunoscînd multifuncționalitatea instrumentalului din os ar putea figura, eventual, în categoria armelor și anumite ciocane, topoare, vîrfuri de săgeți etc. Ne rezumăm însă la descrierea unor piese care nu au fost cuprinse în celelalte categorii și tipuri.

Din săpăturile mai vechi efectuate la Vărșand provine un vîrf de lance ornamentat. Din cercetările desfășurate în tell-ul de la Girișu de Criș provine o măciucă (sceptru?) lucrată, foarte îngrijit, dintr-un corn de cerb (pl. 5/2). În săpăturile de la Sălacea s-a descoperit un pumnal dintr-un cubitus de mistreț adult și mare avînd un „mîner“ cu posibilități excelente de prindere în palmă (pl. 6/5). În fine, de la Valea lui Mihai, avem o frumoasă lamă de pumnal, confecționată dintr-un os de bovină, îngrijit cizelată și vîrful bine ascuțit (pl. 5/6).

Lipsa unor striuri elocvente pe aceste ultime trei arme sînt dovezi indirecte că ele nu au avut alte destinații practice.

7. Podoabe și accesorii vestimentare

a. *Mărgele.* Cele purtate de populația Otomani erau simple, confecționate din colț de mistreț, lup sau de rozătoare (pl. 9/1—2). Erau perforate la un capăt pentru a putea fi înșirate pe un fir. Asemenea mărgele s-au găsit la Sălacea, Potău, Carei-Bobald, Vărșand, Girișu de Criș.

De un tip deosebit sînt mărgelele lucrate din cochilii de Dentalium *(Dentalium elephantinum)* cărora li s-au șlefuit marginile și li s-au cizelat striurile (pl. 9/4). Au fost găsite mai multe exemplare la Sălacea și cîte un exemplar la Vărșand și Girișu de Criș.

Este posibil ca nu toate mărgelele de Dentalium să fi fost purtate în şiraguri ci, aşa cum ne demonstrează inventarul unui mormînt de la Orosvár (R.P.U.),[10] ele puteau fi cusute pe un pectoral din pînză.

Deşi aceste cochilii erau folosite încă din epoca neolitică[11], în Dobrogea şi Cîmpia Munteană, în Transilvania şi Crişana, ele sînt descoperite numai în aşezările epocii bronzului.[12]

Dentaliumul descoperit în staţiunile Otomani provin, prin relaţii de schimb, tocmai din zona mediteraneană.

b. *Amulete.* Sînt, în general, puţine la număr exemplarele care pot fi atribuite cu siguranţă acestei categorii. Ne rezumăm să amintim numai pe cele mai comune, lucrate din canini de urşi şi perforaţi la un capăt (pl. 9/3). Ele puteau fi purtate şi ca semne de distincţie, de bărbaţii care reuşeau să vîneze vre-un urs.

c. *Catarama.* Este unica piesă de os cu această destinaţie. Are o formă trapezoidală alungită, plată, cu o gaură la un capăt şi cu două la cel opus (pl. 12/4). A fost găsit la Carei-Bobald[13] şi are analogii în Transilvania şi în bronzul timpuriu din Ungaria.

8. **Psalii şi piese ornamentate**

Zăbalele şi psaliile de os şi în general piesele de harnaşament, sînt elemente caracteristice epocii bronzului european. Ele au constituit tema unui număr mare de studii, putem spune chiar că nici un alt instrumental de os nu a suscitat atîtea discuţii şi controverse ca aceste obiecte. În literatura arheologică au fost dezbătute deopotrivă, originea, căile de pătrundere şi de difuziune, evoluţia şi cronologia acestora şi, nu în ultimă instanţă, clasificarea lor tipologică şi caracterul ornamentelor.[14]

Psaliile au o mare arie de difuziune ce cuprinde teritoriul Europei, din sudul Uniunii Sovietice pînă în nordul Italiei, din sudul României pînă în centrul Cehoslovaciei, avînd o concentrare evidentă în spaţiul nord-vestic al României — nord-estul Ungariei — sud-estul Cehoslovaciei. Sînt întîlnite în culturile: Monteoru, Tei, Wietenberg, Vatina, Otomani, Hatvan, Füzesabony, Vátya, Madarovce, Terramare etc.

Pe teritoriul stăpînit de populaţia Otomani sînt cunoscute 9 exemplare de psalii, ele fiind descoperite la: Vărşand, Socodor, Otomani—„Ceta-

[10] I. Bóna, *op. cit.*, pl. 27, p. 240—241.

[11] E. Comşa, în *Dacia* N. S., VII, 1973, p. 72.

[12] N. Chidioşan, *op. cit.*, p. 63—64.

[13] T. Bader, *op. cit.*, p. 59, pl. 35/22.

[14] A. Mozsolics, în *Acta Arch. Hung.*, 3, 1953, p. 69—111; R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südösteuropäischen Beziehungen*, Beih. Atlas Urgesch. 6, Hamburg, 1967; G. Bandi, în *Arch. Ért.*, 90, 1963, p. 46—60; S. Foltiny, în *Bonner Jahrb.* 167, 1967, p. 11—37; T. Kovács, în *Alba Regia*, X, 1969, p. 159—164; I. Bóna, *op. cit.*, p. 140, 185, 262—265; A. Oancea, în *Thraco-Dacica*, Bucureşti, 1976, p. 59—75; H—G. Hüttel, în *PBF*, XVI, 2, München, 1981, Ibidem, în *Prähist. Arch. in Südosteuropa*, 1, Berlin, 1982, p. 39—65.

tea de pămînt" (pl. 11/3), Sîntandrei, Sălacea (pl. 11/1—2), Köröstarcsa (R.P.U.) și Spisšky Stvrtok (R.S.C.).

Pe baza psaliilor asemănătoare din Orientul apropiat, mai cu seamă din Anatolia (Beycesultan și Alaca-Höyük) originea lor trebuie, fără îndoială, localizată acolo.[15]

În Europa s-au răspîndit, prin căi diferite, încă în cursul secolului al XVII-lea î.e.n. Populația Otomani din nord-vestul României a constituit o verigă foarte importantă în transmiterea acestor piese de harnașament înspre vest și nord-vest.[16]

Ținînd cont de evoluția tipologică și de caracterul ornamentelor ce decorează cele două piese de la Sălacea, ele se pot încadra, cu oarecare aproximație, la răscrucea secolelor XVI—XV î.e.n.

Psaliile decorate de la Sălacea fac parte din grupa tipologică Borjas-Spisšky Štvrtok care, din punct de vedere cronologic, se încadrează în aceiași perioadă.[17]

Dintre celelalte obiecte decorate ne atrage atenția, datorită caracterului aparte al ornamentelor, cilindrul de os de la Otomani[18] (pl. 12/5) și discul de la Sălacea (pl. 11/5).

Cilindrul, lucrat dintr-un femur de cerb, este deosebit de frumos ornamentat prin tehnica inciziei și exciziei. În registrul central este redată o spirală continuă ce se modulează în jurul unor mici cercuri concentrice. Banda spiralică de acest gen poartă denumirea de spirală scripete (pulley spiral).

Un ornament asemănător, mai stilizat și puțin diferit prin aranjamentul lui central, este folosit și în decorarea discului de la Sălacea.

Rămînînd tot la capitolul decorului, subliniem faptul că el este întîlnit numai pe obiectele de os și aur. În mediile culturale în care s-au descoperit asemenea obiecte ornamente (culturile: Monteoru, Otomani, Wietenberg, Mureș, Vatina, Madarovce, Füzesabony) spirala scripete nu este proprie, nu o întîlnim, de exemplu, pe ceramică. Cu alte cuvinte motivul nu are un caracter autohton, el a fost adus sau transmis.[19]

Cu spirale scripete au fost decorate psaliile de la Monteoru, Nitriansky Hradok, Százhalombatta, cilindrii de os de la Lancrăm, Pecica, Nitrianski Hradok, Veterov, Blucina, inelul de os de la Derșida, vasele de aur descoperite undeva în Bihor, o brățară găsită la Pipea, lîngă Brașov etc.[20]

---

[15] G. Bandi, *op. cit.*, p. 55—56.
[16] Ibidem, p. 58.
[17] A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 81; I. Bóna, *op. cit.*, p. 263.
[18] I. Emödi, în *Lucrări Științifice*, Institutul Pedagogic, Oradea, 1977, p. 9—12.
[19] N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 65.
[20] M. Gimbutas, *Bronze age cultures in central and eastern Europa*, Paris, Haga, Londra, 1965, fig. 155; H—G. Hüttel, *op. cit.*, pl. 1/2; T. Kovács, *op. cit.*, fig. 1; Al. Aldea, în *Apulum*, 11, 1973, p. 24—34; A. Mozsolics, în *Mitt. Anthro. Gessel.*, 93—94, 1964, p. 108; N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 65; A. Točik, în *Arch. Slovaca*, 3, Nitra, 1978—1981.

Majoritatea cercetătorilor care au publicat aceste obiecte sau care s-au referit la problemele generale ale legăturilor culturale din epoca bronzului[21] sînt de acord că originea motivului se află la Micene, în orizontul mormintelor puț. Similititudinile dintre spirala miceniană de pe discurile de aur din mormintele puț 4—5 de la Micene[22] și aceea de pe discul de os de la Sălacea sînt evidente. De fapt, și elementele care compun decorul celor două psalii de la Sălacea pot fi întîlnite în cercul de civilizație sud-est mediteranean. Nu este întîmplător acest fapt căci, atît psaliile cît și cilindrul și butonul se datează spre finele secolului al XVI-lea și începutul secolului al XV-lea î.e.n.

Așa cum a reieșit și la discutarea psaliilor sau a celor două piese ornamentate ele nu sînt apariții singulare. Cunoaștem, pentru fiecare în parte, numeroase analogii, uneori izbitor de asemănătoare, deși au fost descoperite în arii diferite și la mari distanțe. Așa cum de fapt am precizat, apariția lor în spațiul nostru, dar și în celelalte, are loc în același timp.

Toate acestea, la care am putea adăuga firește și alte argumente, ne îndeamnă să credem că, cel puțin o parte din piesele de os ornamentate descoperite în aria culturii Otomani, nu au fost lucrate de populația de aici. Este posibil să ne gîndim la un centru comun de unde s-au difuzat, pe calea schimburilor, în spații foarte diverse și îndepărtate. Mai probabil însă, că aceste obiecte au fost executate de meșteri ambulanți, cunoscători nemijlociți ai prototipurilor și repertoriilor decorative a căror origine se află în lumea civilizației miceniene din jurul anului 1 500 î.e.n.

*

Multiplele necesități economice, primordial legate de procurarea hranei, de asigurarea adăpostului, de confecționarea îmbrăcămintei etc. au impus și în ramura prelucrării osului evoluții tehnologice odată cu perfecționarea uneltelor de producție.

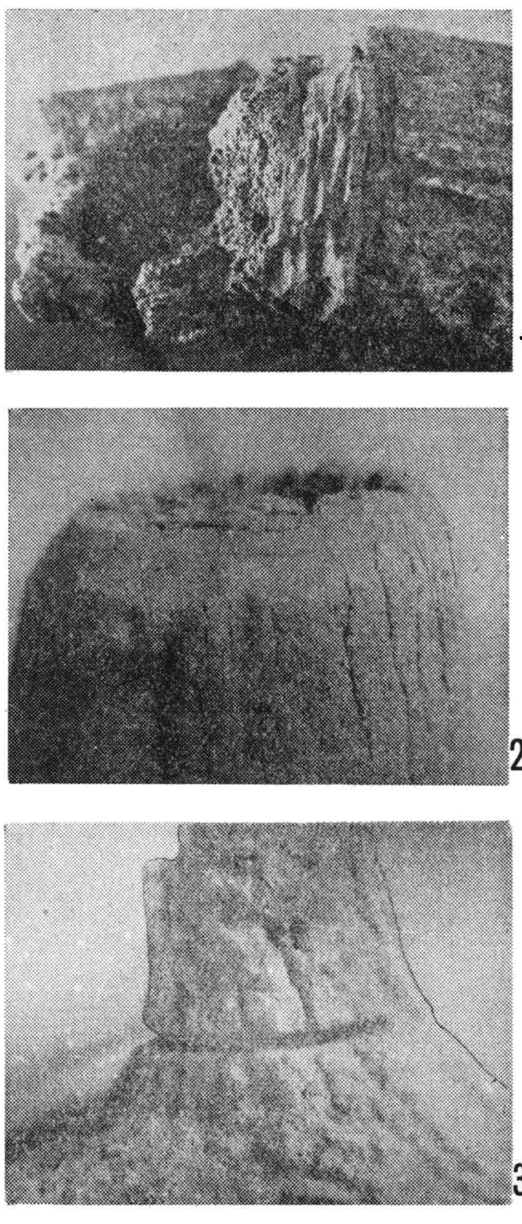
Deși numărul mare de instrumente specializate, diversitatea lor tipologică și funcțională este impresionantă și rolul uneltelor de os în viața populației Otomani a fost deosebită, prelucrarea osului și-a păstrat, toată epoca bronzului, caracterul de ocupație generală, casnică.

Ținînd cont de calitatea superioară a multor produse lucrate din os, bănuim că în sînul fiecărei colectivități sociale se erijeau indivizi care reușeau să acumuleze o experiență mai valoroasă și ca atare să ajungă la un gen de specializare, dar care nu a însemnat totodată emanciparea, desprinderea radicală a „meșterilor“ din cadrul social agro-pastoral, așa cum de altfel se va întîmpla cu specialiștii în metalurgia bronzului, desprindere care va însemna cea de a doua mare diviziune socială a muncii.

---

[21] J. Werner, în *Atti I Congresso internaz. Preist. e Protostoria Mediteranea*, Florența, Roma, Neapole, 1952, p. 293—308; S. Foltiny, *op. cit.*,; R. Hachmann. *op. cit.*; J. Vládar, în *Slovenska Arch.*, 21, 1973, p. 253—357; *Ibidem*, în *Preist. Alpina*, 10, 1974, p. 219—236; B. Hänsel, în *Prähist. Arch. in Südosteuropa*, 1, Berlin, 1982, p. 1—9.

[22] G. Karo, *Die Schachtgräber von Mykenai*, München, 1930, pl. 60, 62, 337.

Planşa 1

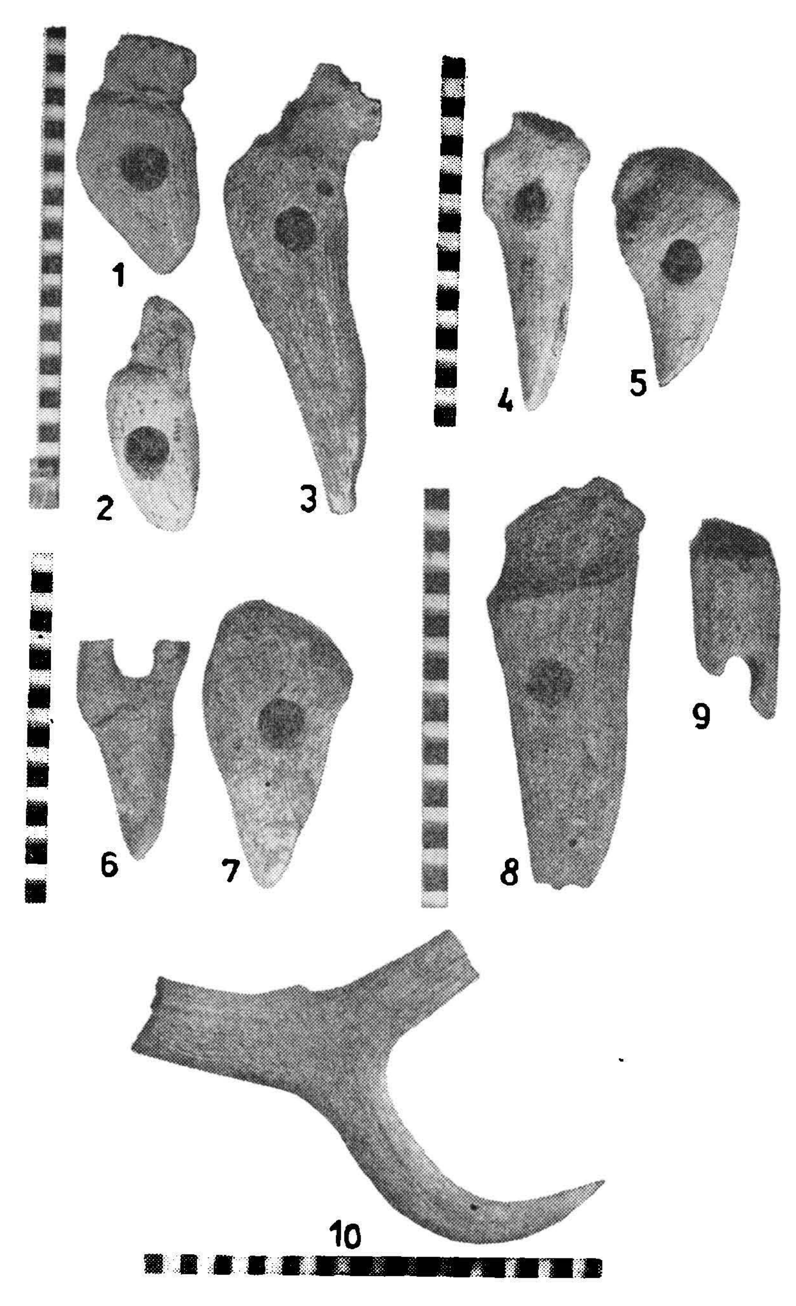
1

2

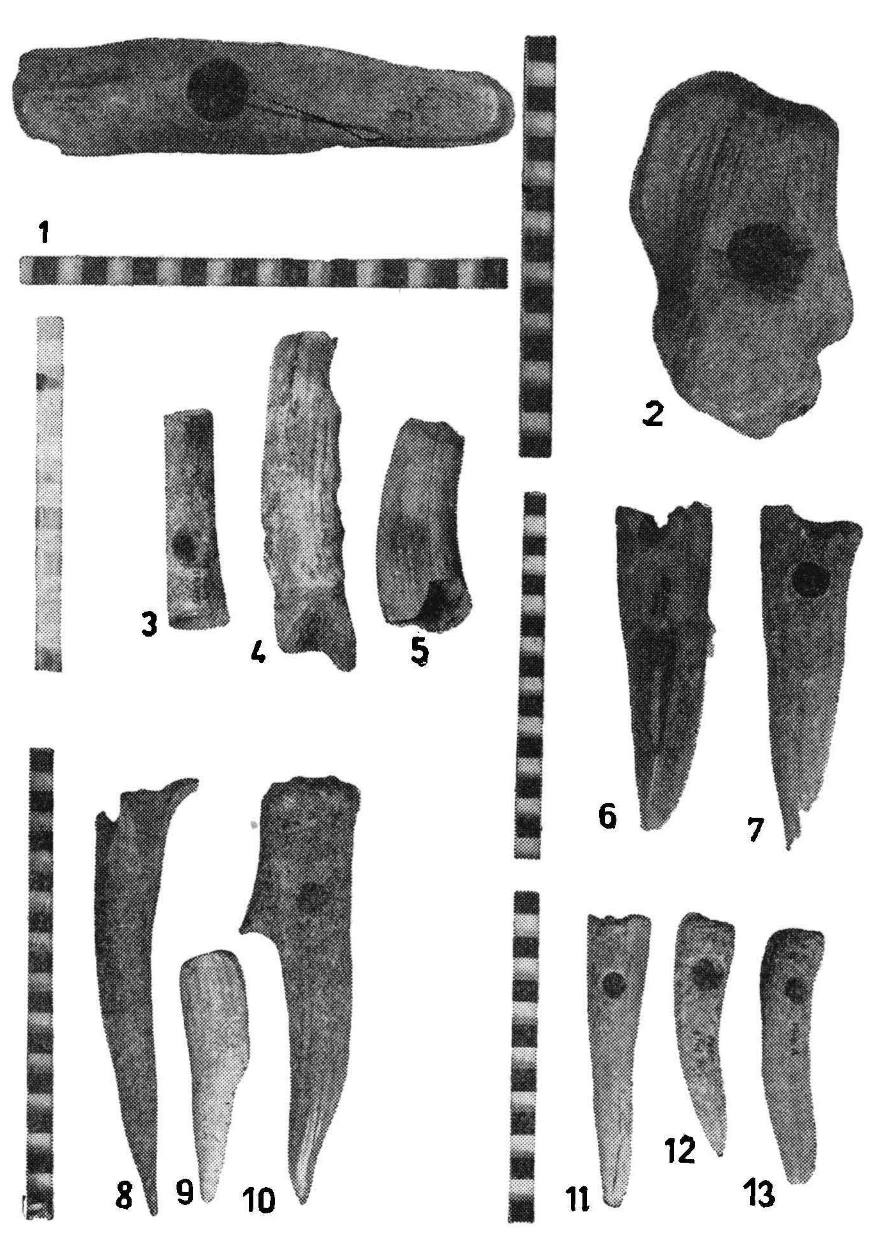

3

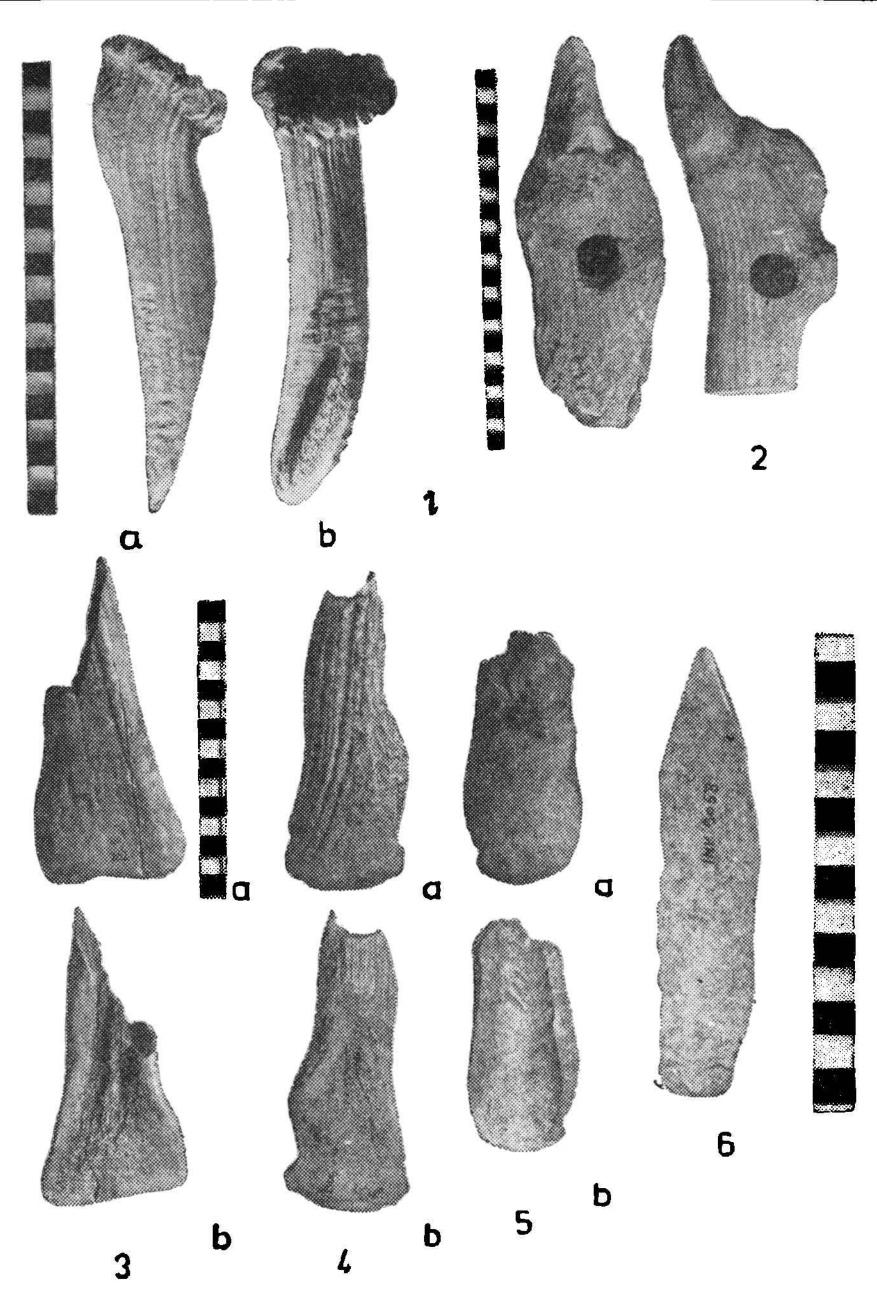
Planșa 2

Planșa 3

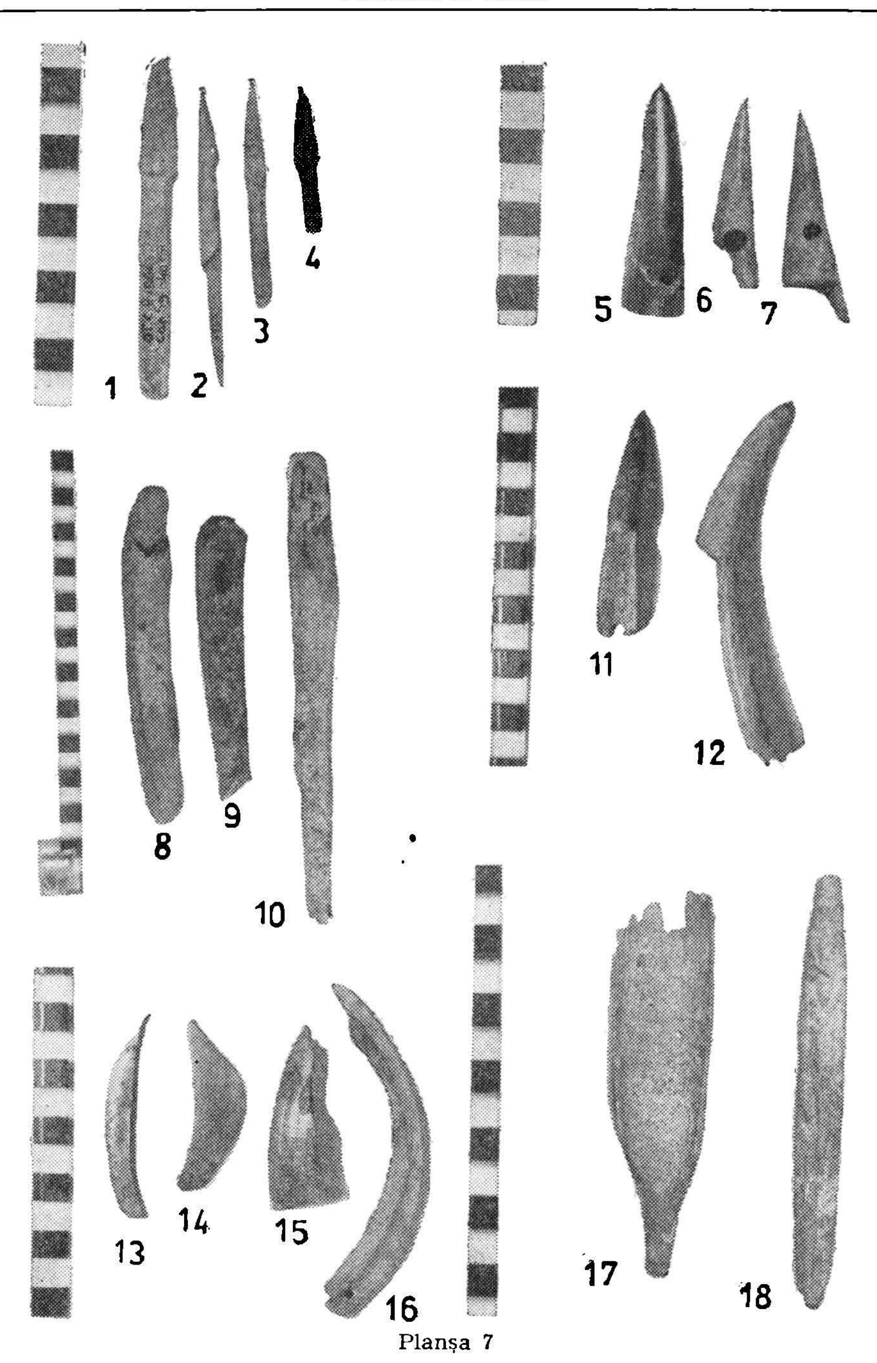
Planşa 4

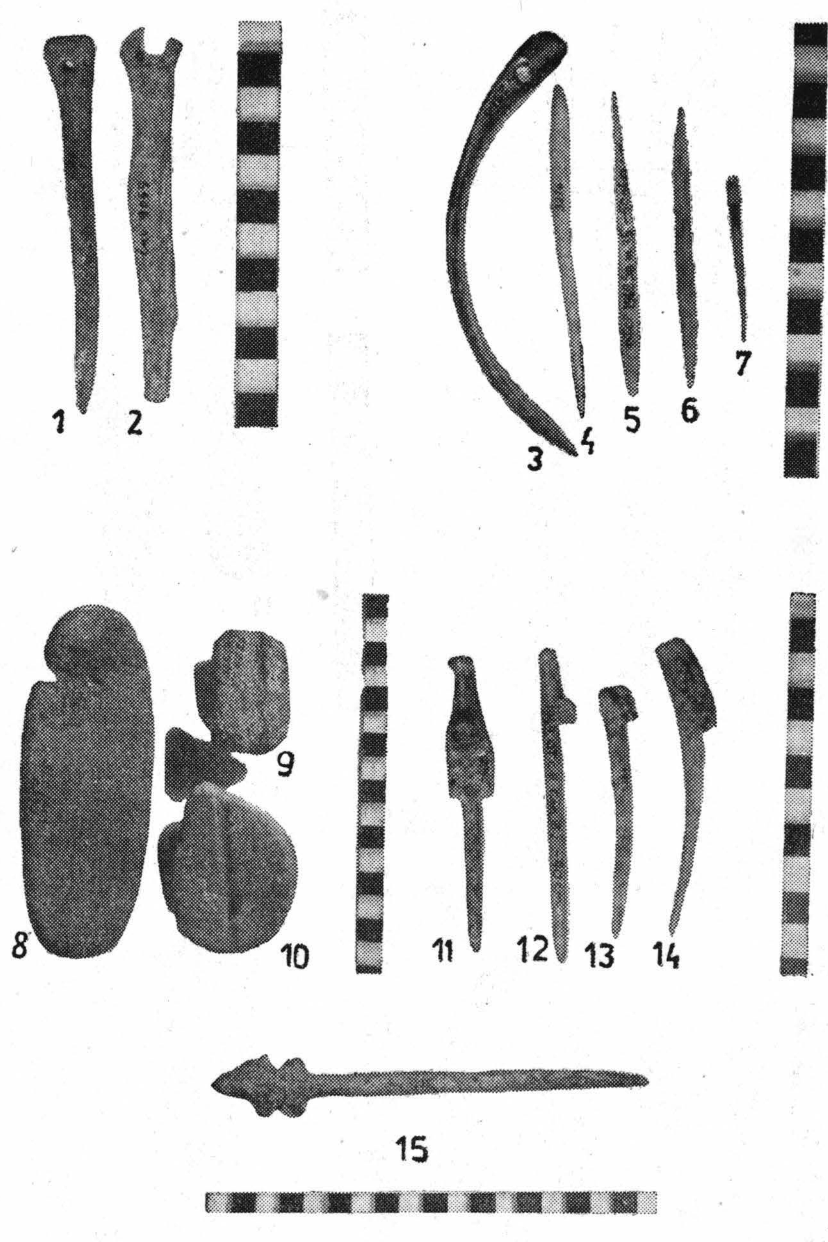
Planşa 5

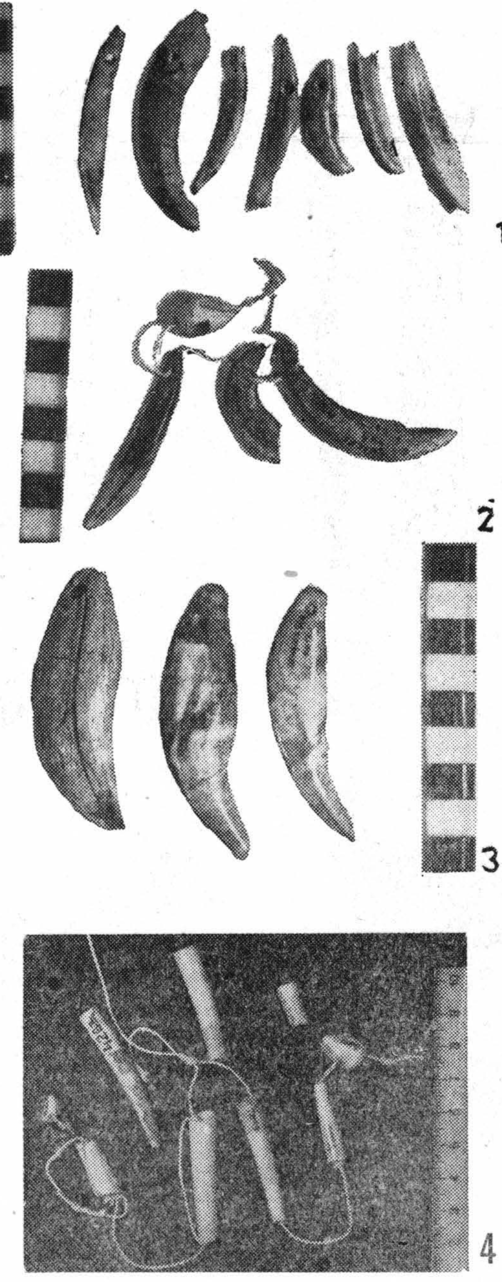
Planșa 6

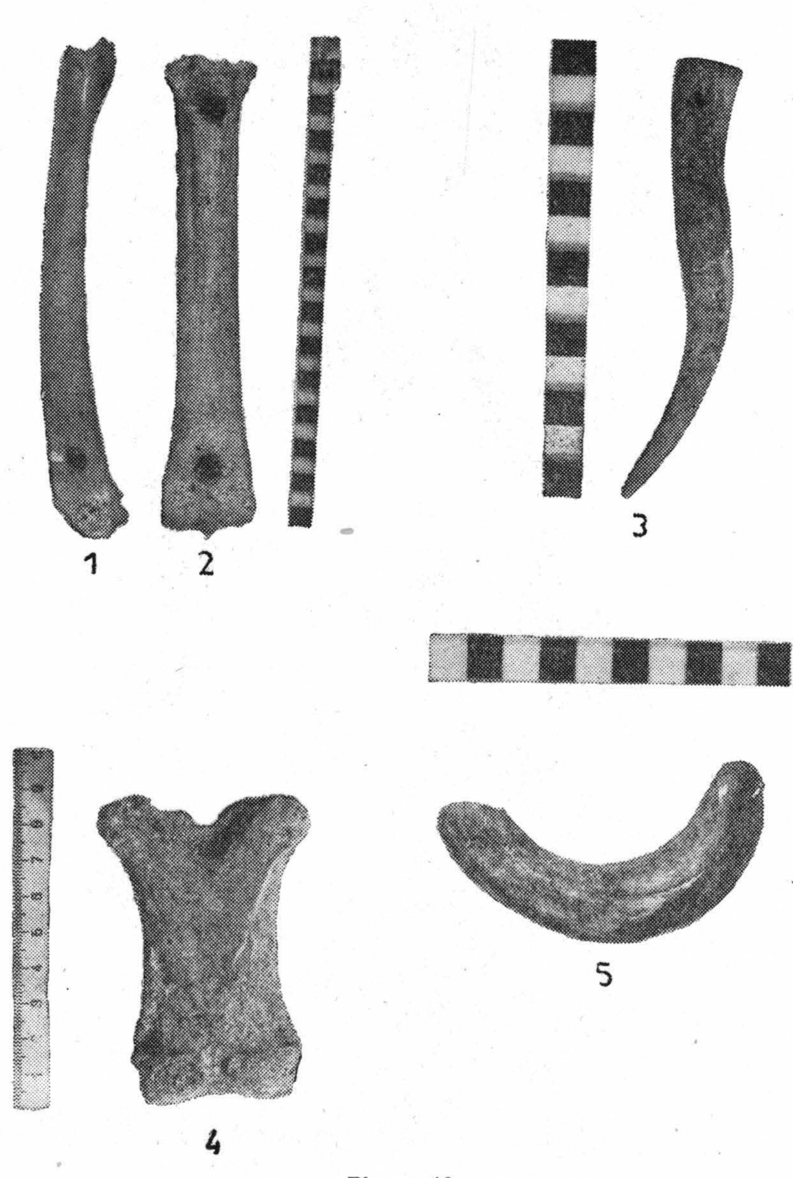
Planșa 7

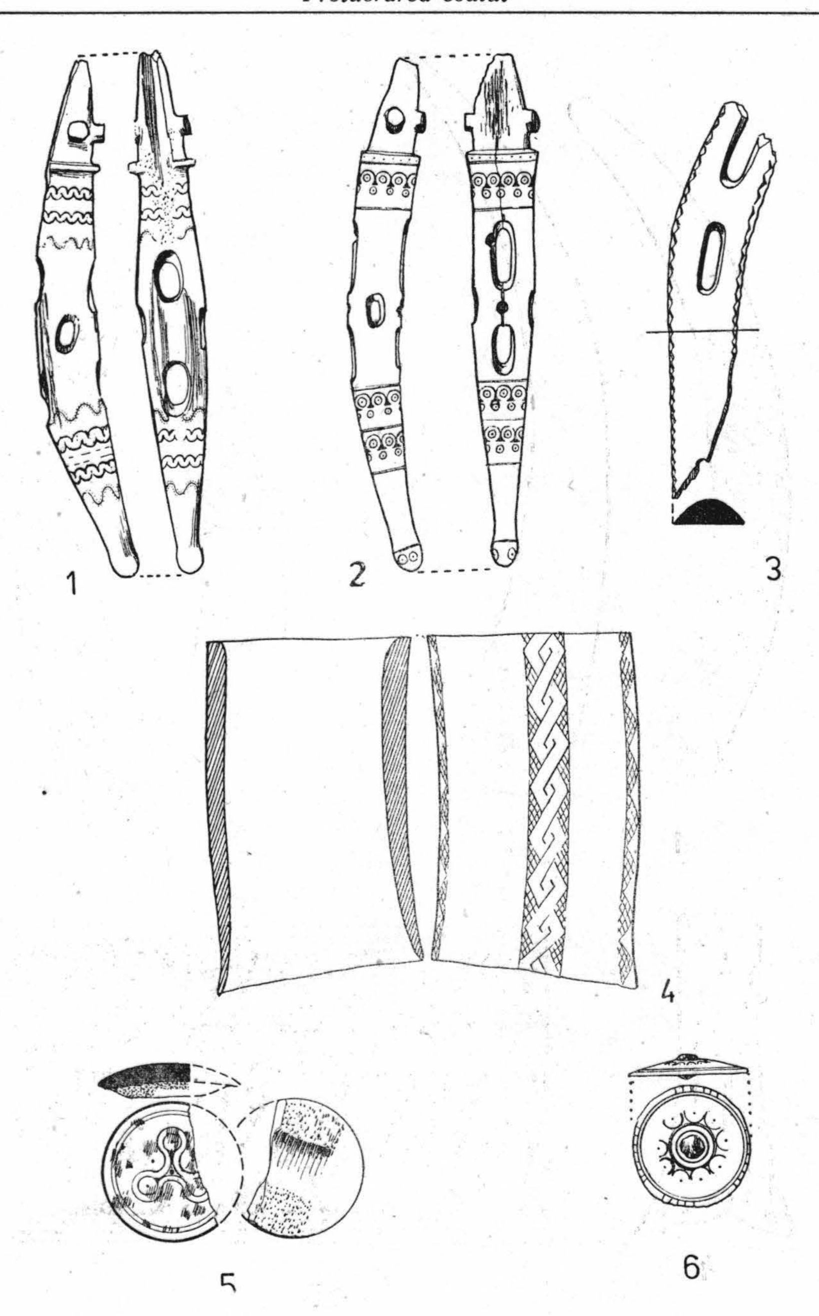
Planșa 8

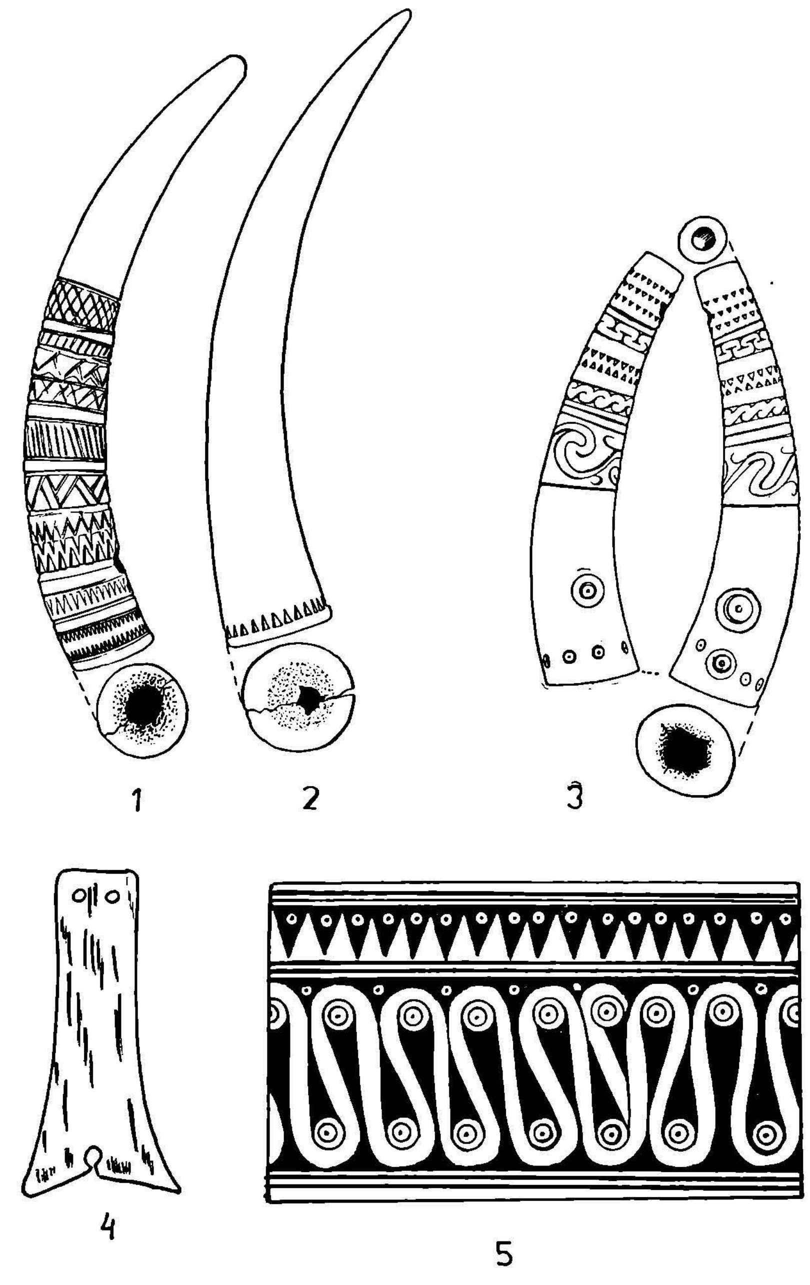
Planșa 9

Planșa 10

Planșa 11

Planșa 12

FAÇONNAGE DE L'OS DANS LES HABITATS DE LA CULTURE OTOMANI DU NORD-OUEST DE LA ROUMANIE

(Résumé)

Ayant en vue le nombre extrêmement grand d'outils et objets en os découverts dans les habitats de la culture Otomani, de l'âge du bronze (le XIX—XIIIe siècle a.n.è.), tenant compte aussi de leur variété fonctionelle et typologique, on peut affirmer que, chez cette population, s'est développée, durant toute la période de l'âge du bronze, une véritable „industrie de l'os". Elle dispose de beaucoup de manufactures spécialisées dans le façonnage de la pierre ou l'usinage du bronze. C'est une situation singulière qu'on ne rencontre, à la même échelle, dans nulle autre culture de l'âge du bronze de Roumanie.

La recherche multiple des problèmes soulevés par le façonnage de l'os comporte des analyses distinctes et intégrées de tous les aspects, à partir du choix de la matière première et du processus de son usinage à la varietè instrumentale jusqu'à l'examen typologique des pièces, recherche nécessaire, finalment, à la determination du fonctionnement des objets en os.

I. *Choix de la matière première.* On a fait le choix des os en tenant compte de trois attributs principaux: la résistance au la solidité, la forme et la dimension. Ces attributs ont été assurés soit par un choix soigné soit par des modifications faites par les hommes.

II. *Processus de façonnage.* Pour ce qui est des techniques du façonnage des os, on peut affirmer qu'il y a eu lieu un processus très lent d'accumulations et transformations. Les modèles archaïques, à longues traditions dans le néolithique encore, persistent à côté des techniques évoluées. Ainsi, par exemple, le tranchement net des bois cerf se faisait avec des outils de pierre (Pl. 1/1, 4/5, 5/1) mais aussi avec ceux de bronze (gonges, scies) (Pl. 1/3, 3/10, 5/2, 7/5—7, 11—12). On appliquait des techniques bien connues dans le façonnage des pierres aussi, le dégrossissage, le polissage, l'aiguisage et la perforation mais, comme il est tout à fait naturel, on utilisait des techniques spécifiques de la branche, la coupe, le feudage, le façonnage, etc. On a utilisé aussi des installations spéciales telles, par exemple, le tour manuel vertical ayant une pointe de silex. Grâce à lui on obtenait les trous dans les outils et d'autres objets.

III. *Typologie.* L'élaboration d'une typologie stricte des ustensiles en os est un problème très difficile; tout d'abord parce qu'un outil peut avoir des fonctions multiples ou des outils à aspects divers pouvaient avoir la même fonction. Deuxièment, la difficulté réside dans la nature même de la matière première. On peut rencontrer un groupe instrumental ayant la même fonction mais étant différents quant à leur morfologie, chose due au simple fait qu'on a utilisé des éléments ostéologiques divers ou des espèces différentes.

Récemment on applique, pour jalonner une classification relativement acceptable, une méthode macro et microscopique de laboratoire, appliquée sur les parties actives des outils, c'est-à-dire sur les parties des outils qui sont entrées en contact avec l'objet qu'on devait travailler. Il s'agit là de l'analyse attentive des stries de ces parties, de leur direction, de leur disposition et longueur etc.

Pour des raisons méthodologiques de systématisation on a fait appel, en partie, au modèle utilisé dans les publications de spécialité.

1. *Outils agricoles:*
   a. Charue rudimentaire à traction manuelle (Pl. 3/10);

b. Hache à trou d'emanchement. Les unes etaient utilisées pour „feudre" une matière moins dure, des mottes de terre, par exemple, d'autres, au contraire, étaient traînées sur la terre. On en a utilisée aussi leurs parties arrondies comme des marteaux (Pl. 3/1—9, 4/6—7, 10).

c. Marteaux (Pl. 4/1—2)

d. Bêches (Pl. 5/3—4)

e. Serfonettes (Pl. 4/11, 13)

f. Plantoirs (Pl. 4/8—9).

2. *Outils et ustensiles utilisés dans le traitement des peaux, pour tisser et coudre*

a. Racloirs (Pl. 7/8, 10, 13—16);

b. Polissoir (Pl. 10/2). Dans les publications de spécialité on appelle les pièces de ce genre patins, sans pour cela évaluer les possibilités de liaison avec la plante du pied, la disposition des trous, la direction des stries sur la partie active etc.

c. Poinçons: alênes pour percer (Pl. 6/6—7, 12—13, 16—17, 8/7); mèches servant à percer par rotation (Pl. 6/8—11, 14); poinçonneurs qui agissent comme une vrille (Pl. 6/1—4);

d. Aiguilles à coudre;

e. Aiguilles à tisser des filets (Pl. 8/1, 3). Dans quelques articles ou études de spécialité on inclut aussi dans cette catégorie les aiguilles á saillies latérales perforées en longitude (Pl. 8/11—13) ou à tube cylindrique (Pl. 8/14):

f. Navette rudimentaire (Pl. 10/3, 8/2).

3. *Outills utilisés dans la poterie.* On y a inclut seulement les pièces employées sûrement dans ce métier. Il s'agit de deux spatules (Pl. 7/9, 17).

4. *Outils et armes utilisés à la chasse et à la pêche*

a. Pointes de flèches, les deux têtes aiguisées (Pl. 8/4—6);

b. Pointes de flèches à tige et tête en forme pyramidale (Pl. 7/1—4);

c. Harpons (Pl. 7/5—7, 11—12).

5. *Outils ménagers.* On peut y inclure plusieurs types d'objets à destination diverse, comme par exemple un coin (5/1) ou d'autres pièces à emplois difficiles à déterminer (Pl. 4/3—5).

6. *Armes*

Massue (Pl. 5/2), poignards (Pl. 5/2, 6/5).

7. *Parures et accessoires vestimentaires*

a. Perles en croc de bêtes sauvages (Pl. 9/1—2) ou de coquilles de Dentalium (Pl. 9/4);

b. Amulettes de dents canines d'ours (Pl. 9/3);

c. Boucle de ceinture (Pl. 12/4).

8. *Les pièces de harnachement et pièces ornementées*

Aucun instrument en os n'a suscité autant de discussion et interventions comme les pièces de harnachement se sont répandu sur un grand territoire de l'Europe, à partir du XVIIe siècle a. n. è.

Dans le territoire domminé par la population Otomani on connaît les pièces de Vărşand, Socodor, Otomani „Cetatea de pămînt" (Pl. 11/3), Sîntandrei, Sălacea (Pl. 11/1—2), Köröstarcsa (Hongrie) et Spisški Stvrtok (Tchécoslovaquie). En tenant compte de la typologie des pièces de Sălacea et surtout de leur décor remontent au carrefour des XVI—XVe siècle a. n. é. Le cylindre en os de Otomani (Pl. 12/5) et le disque de Sălacea (Pl. 11/5) décorés à spirales en poulie sont des arguments convaincants des étroites liaisons que les porteurs de la culture. Otomani, mais non seulement ceux-ci, ont établi avec la civilisation mycénienne.